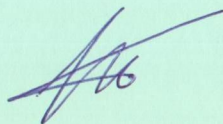

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

КОБИЛІН Павло Олексійович

УДК 911.3: 339.3 (477.54)

**ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Немець Костянтин Аркадійович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
професор кафедри соціально-економічної географії
і регіонознавства

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Дудник Іван Миколайович,
Національний авіаційний університет
професор кафедри країнознавства і туризму

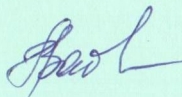
кандидат географічних наук, доцент,
Мезенцева Наталія Іванівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
доцент кафедри економічної та соціальної географії

Захист відбудеться 19 вересня 2017 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.23 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «02» серпня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук,
доцент

Л. В. Ключко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. З отриманням незалежності в Україні пожвавилися трансформаційні процеси в соціально-економічній сфері, в зміні структури господарства тощо. Провідна роль в структурі господарства, як і в більшості розвинених країн світу, все більше зміщується у бік третинного сектора економіки – сфери послуг. Тобто, зростає значення соціальної компоненти у господарстві країни, спрямованої на потреби людини. Це зумовлює і розвиток такої важливої складової соціальної сфери як торговельне обслуговування населення.

Система торговельного обслуговування населення відіграє значну роль у підвищенні рівня та якості життя населення, сприяє його зайнятості, забезпечує населення у необхідних товарах особистого споживання, впливає на продовольчу безпеку держави, корегує співвідношення попиту і пропозиції на ринку товарів, сприяє збільшенню вільного часу громадян для відпочинку, освіти, культурного розвитку тощо.

Незважаючи на динамічний розвиток галузі в цілому, існують територіальні диспропорції у розвитку торговельної діяльності в межах держави, особливо на регіональному, локальному рівнях, а також проблеми у доступності населення до торговельних закладів та об'єктів надання послуг. Кожна людина, незалежно від місця свого проживання, має право на якісне, своєчасне та зручне отримання послуг для задоволення своїх потреб. Зазначені питання необхідно вирішувати на всіх рівнях держави, а для цього – вивчати територіальні особливості формування та розвитку галузі. Науково-методичний апарат суспільної географії дозволяє досліджувати територіальну диференціацію у розміщенні торговельних закладів і на основі цього пропонувати шляхи з оптимізації територіальної організації даної сфери.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з напрямками науково-дослідної роботи, що виконується в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, зокрема з темами кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504), «Комплексна соціально-економічна характеристика Хорольського району Полтавської області» (реєстраційний номер № 49-14) та «Суспільно-географічне обґрунтування виділення об'єднаних територіальних громад у Первомайському районі Харківської області» (реєстраційний номер № 52-16), а також з науковою тематикою кафедри стосовно досліджень прикладних проблем розвитку регіональних соціогеосистем.

Метою дисертаційного дослідження є встановлення просторово-часових особливостей системи торговельного обслуговування населення Харківської області, визначення проблем розвитку та обґрунтування шляхів удосконалення.

Для досягнення поставленої мети були визначені **завдання**:

- виконати аналіз теоретичних основ суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону;
- розглянути методичні основи та обґрунтувати методику суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення;
- визначити місце Харківської області у системі торговельного обслуговування населення України;

- охарактеризувати сучасний стан, структурно-часові та внутрішньорегіональні особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області;
- визначити фактори розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області;
- встановити просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області (за обґрунтованою методикою);
- встановити особливості системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах;
- обґрунтувати проблеми системи торговельного обслуговування населення Харківської області та запропонувати рекомендації з її удосконалення.

Об'єкт дослідження – система торговельного обслуговування населення як функціональна складова регіональної соціогеосистеми.

Предмет дослідження – просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області.

Теоретико-методологічна основа і методи дослідження. Теоретичною базою дослідження є наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених: М. Абрамова, Е. Алаєва, О. Алексєєва, А. Голікова, І. Дудника, В. Дорошенка, І. Нікольського, С. Ковальова, Л. Корнус, М. Мальської, Л. Меркушевої, К. Немця, Л. Немець, Я. Олійника, І. Осіпчук, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шаблія, Л. Шевчук, П. Черномаза, С. Юрченко та ін.

Методологічною основою комплексного суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення виступають фундаментальні положення сучасної суспільної географії, розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з питань територіальної організації суспільства, системи обслуговування населення, торговельної інфраструктури тощо. Дослідження базується на таких методологічних підходах як: географічний, системний, синергетичний, інформаційний та історичний.

У процесі дослідження системи торговельного обслуговування населення використовувалися різноманітні методи: *філософські*, зокрема *діалектичний* (для формулювання концепції та вибору стратегії дослідження, визначення мети та завдань роботи, окреслення об'єкту та предмету дослідження), *загальнонаукові*, зокрема *аналізу, синтезу, формалізації, історичний, узагальнення* (при опрацюванні наукових підходів, обґрунтуванні методики дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону, для аналізу понятійно-термінологічного апарату, визначення сутності та змісту понять, функцій системи торговельного обслуговування населення, аналізу класифікацій як в цілому системи торговельного обслуговування населення, так і її складових, визначення місця системи торговельного обслуговування населення в соціогеосистемі як функціональної складової), *класстерний аналіз* (для групування районних та міських соціогеосистем (адміністративно-територіальних одиниць) за подібністю розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області); *факторний аналіз* (для оцінки впливу загальних чинників формування й розвитку регіональної системи торговельного обслуговування населення); *конкретно-наукові*, зокрема *системний аналіз* (для аналізу компонентної, функціональної та управлінської структур системи торговельного обслуговування Харківської області); *математико-статистичний, моделювання, графічний, картографічний методи* (для збору та аналізу статистичної

інформації, формування бази даних дослідження, для відображення у графічному вигляді структури та компонентів системи торговельного обслуговування, для картографування показників функціонування системи торговельного обслуговування населення України та Харківської області з метою виявлення територіальних особливостей); *порівняльно-географічний* (для визначення місця системи торговельного обслуговування населення Харківського регіону в економіці та господарстві України, при групуванні районів за рівнем розвитку системи торговельного обслуговування населення тощо); *порівняльно-історичний* (використовувався для дослідження динаміки функціонування та розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області); а також **новітні методи суспільної географії**, такі як *графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу* для виявлення просторових особливостей розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області тощо.

При виконанні дисертаційного дослідження були використані законодавчі та нормативно-правові документи, статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України, статистичні щорічники та інформаційні матеріали Головного управління статистики у Харківській області, Харківської обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, центральних і регіональних підрозділів Державної фіскальної служби України, Антимонопольного комітету України, Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, результати власних розрахунків, спостережень і досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів:

вперше:

- обґрунтовано методiku суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону з використанням системних показників, компонентного аналізу та ІФВ-моделювання;

- встановлено просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області за запропонованою методикою;

- з позиції суспільної географії розроблено рекомендації з удосконалення системи торговельного обслуговування населення Харківської області;

удосконалено:

- поняття системи торговельного обслуговування населення як функціональної складової регіональної соціогеосистеми;

- застосування новітніх методів дослідження у нормованому багатовимірному ознаковому просторі (на прикладі системи торговельного обслуговування населення Харківської області);

отримали подальший розвиток:

- обґрунтування головних факторів розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області;

- дослідження системи торговельного обслуговування населення в районах і низових громадах (на прикладі Богодухівського, Дворічанського та Зачепилівського районів Харківської області).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення отриманих результатів полягає у поглибленні наукових основ суспільної географії, розвитку понятійно-термінологічного апарату. Практичне значення роботи полягає в обґрунтуванні просторово-часових особливостей функціонування системи торговельного обслуговування населення Харківської області, що може бути використано при плануванні заходів управління даною системою регіону та проведення подібних суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення інших регіонів України.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені при виконанні науково-дослідних робіт «Територіальні особливості формування конкурентоспроможності регіону» (державний реєстраційний номер 0115U000504, довідка № 0301-69 від 12.05.2016 р.) та «Комплексна соціально-економічна характеристика Хорольського району Полтавської області» (реєстраційний номер № 49-14, довідка № 0301-70 від 12.05.2016 р.), «Суспільно-географічне обґрунтування виділення об'єднаних територіальних громад у Первомайському районі Харківської області» (реєстраційний номер № 52-16, довідка № 0301-71 від 11.05.2017 р.) на кафедрі соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Окремі положення дисертаційного дослідження вже використані районними органами управління. Так, Харківською районною державною адміністрацією Харківської області в процесі підготовки Програми економічного і соціального розвитку Харківського району, зокрема використано результати просторово-часового аналізу розвитку роздрібної торгівлі та громадського харчування Харківського району (довідка № 01-19/1384 від 18.05.2016 р.). Великобурлуцькою районною державною адміністрацією використано результати компонентного аналізу при визначенні тенденцій розвитку роздрібної торгівлі та громадського харчування Великобурлуцького району (довідка № 01-49/1281 від 20.05.2016 р.). Первомайською районною радою Харківської області при характеристиці мережі закладів громадського харчування, роздрібної торгівлі у Первомайському районі (довідка № 01-32/201 від 11.05.2017 р.).

Окремі положення дисертаційної роботи впроваджені у навчальний процес кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна при викладанні навчальних курсів «Теорія і методологія географічної науки», «Комп'ютерні технології в суспільній географії», «Семінар з проблем регіонального розвитку» (довідка № 0202-964 від 16.05.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною роботою автора, у якій наведено результати власних досліджень з питань суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення (на прикладі Харківської області), узагальнено результати аналізу літературних та статистичних джерел.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та форумах, а саме: II міжнародній студентській науковій конференції «Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century» (м. Харків, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, присвяченій 95-річчю НАН України «Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів» (м. Київ, 2013), Міжнародній науковій конференції «Socio-economic

transformation of cities and regions in the post-communists states» (Польща, м. Познань, 2013), Міжвузівському студентському семінарі з міжнародною участю «Демографические риски XXI столетия» (Республіка Білорусь, м. Мінськ, 2014), Регіональній науково-практичній конференції «Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку» (м. Умань, 2015), Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (м. Київ, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Регіон: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 2015, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих учених «Регіон: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків, 2015, 2016, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Географические аспекты устойчивого развития регионов» (Республіка Білорусь, м. Гомель, 2017).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 32 наукові праці, з них 13 – у фахових виданнях загальним обсягом 9,5 д. а. (у т.ч. 9,23 д. а. – авторські), 5 – в іноземних виданнях та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз (3,08 д. а.) та 14 – матеріали наукових конференцій (3,22 д. а.), загальним обсягом 15,8 д. а., з яких 13,45 д. а. належать особисто автору. З наукових публікацій, які видані у співавторстві, використані лише ті положення, розробка яких належить особисто автору.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і 10 додатків. Загальний обсяг роботи становить 386 сторінок, основний текст – 184 сторінки, список використаних джерел нараховує 191 найменування на 22 сторінках. Дисертаційна робота містить в основному тексті 5 таблиць, 136 рисунків, в т. ч. 62 картосхеми. 23 таблиці та 55 рисунки у додатках загальним обсягом 101 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, сформульовано мету та завдання, окреслено об'єктно-предметну область дослідження, висвітлено теоретичні та методичні основи, інформаційну базу дослідження. Представлено наукову новизну одержаних результатів. Висвітлено теоретичне та практичне значення роботи, а також апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «*Теоретико-методичні особливості дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону*» розглянуто систему торговельного обслуговування населення як об'єкт дослідження суспільної географії, аналіз її попередніх досліджень, її сутність та структуру, поняттєвий апарат дослідження, методи та методики дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону.

Показано, що система торговельного обслуговування населення є важливою складовою соціальної сфери, яка покликана задовольняти потреби населення і у розміщенні закладів орієнтується на споживача. Доступність та забезпеченість населення об'єктами роздрібної торгівлі та закладами ресторанного господарства мають важливе значення, впливаючи на рівень та якість життя населення. Важливу роль в дослідженнях цієї сфери відіграє суспільна географія, бо досліджує діяльність торговельних підприємств в територіальному аспекті відповідно до розселення населення та задоволення потреб населення у товарах широкого вжитку.

Торгівля та громадське харчування є важливими складовими сфери послуг, які на сучасному етапі розвитку України мають важливу роль в економіці держави та її окремих регіонів. Торговельна діяльність, як систематична, ініціативна діяльність фізичних та юридичних осіб щодо продажу та купівлі товарів кінцевими споживачами, або посередницькі операції чи надання комісійних, представницьких, агентських та інших послуг у просуванні товарів від виробника до споживача, створює умови для товарного виробництва, забезпечуючи населення необхідними товарами та послугами. Система торговельного обслуговування забезпечує значну частку наповнення державного та місцевих бюджетів і створює умови для розвитку інших галузей соціальної сфери та сфери обслуговування населення. Рівень її розвитку є індикатором соціально-економічного розвитку регіону і задоволеності суспільних потреб.

На основі системного підходу показано, що система торговельного обслуговування населення регіону є функціональною підсистемою регіональної соціогеосистеми, виступаючи об'єктом суспільної географії. В ній послідовно реалізуються всі стадії соціоактогенезу – усвідомлення соціальної потреби, побудова системи цілей, створення виконавчої системи і отримання результату. Структура системи торговельного обслуговування населення відображає відношення, зв'язки та взаємодію як між елементами системи, так і системи з навколишнім середовищем. Відповідно до цього розрізняється функціонально-компонентна, територіальна та управлінська структури, які за різними авторами членуються на більш детальні фрагменти.

Досліджуваний період (2007 – 2015 рр.) включає два характерних етапи розвитку України. Перший з них (2007 – 2013 рр.) знаменує вихід країни із світової фінансово-економічної кризи, що супроводжувалося зростанням ВВП, макроекономічних показників і рівня життя українців. Другий (2014-2015 рр.) пов'язаний з анексією Криму і проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Внаслідок цього кардинально змінилася соціально-економічна ситуація в Україні в цілому і в її регіонах. Вказані особливості періоду дослідження вимагають застосування різних методологічних підходів дослідження більш-менш спокійного періоду прогресивного розвитку 2007-2013 рр. і кризового періоду з різким погіршенням соціально-економічної ситуації 2014-2015 рр. Методи і методики дослідження мають статистичний характер, тому для виконання вимог до вибірових сукупностей вихідних даних – репрезентативності, статистичної стійкості та однорідності – сформовано дві вибірки параметрів регіональної соціогеосистеми: одна за 7 років (період 2007-2013 рр.), а друга – за 2 роки (2014-2015 рр.). Очевидно, що для тестування пропонованої у дисертації методики дослідження сфери торговельного обслуговування населення регіону більш придатною є перша вибірка. Тому тестовим періодом для вказаної методики визначено період 2007-2013 рр. Для збереження цілісності суспільно-географічного регіонального дослідження кризовий період досліджувався сумісно з попереднім періодом за більш простою методикою.

Стадійність дослідження визначена послідовною зміною наступних етапів: підготовчого, емпіричного, аналітичного, інтерпретаційного та підсумкового, які мають різний зміст і логічно пов'язані між собою. Методологія та методи дослідження детально висвітлені вище, тут лише зазначимо, що новітні методи (графоаналітичний метод

багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, метод ІФВ-моделювання) у сукупності з традиційними математико-статистичними методами аналізу (кластерний, факторний, тренд-аналіз тощо) дали можливість обґрунтувати пропоновану методику дослідження розвитку та функціонування регіональної системи торговельного обслуговування населення.

У другому розділі *«Сучасний стан системи торговельного обслуговування населення Харківської області»* розглянуто місце області в системі торговельного обслуговування населення України, структурно-часові та внутрішньорегіональні особливості, фактори формування та розвитку регіональної системи торговельного обслуговування населення. Харківська область за розвитком системи торговельного обслуговування населення займає одне з провідних місць в Україні. Так, вона у 2015 р. за більшістю показників входила до першої п'ятірки регіонів-лідерів – за 7 показниками займала перше місце, за 6 – друге, за 15 – третє, за 18 – четверте і за 4 – п'яте. Харківська область у 2015 р. зайняла 3-є місце в Україні за інтегральним показником розвитку роздрібної торгівлі, поступаючись м. Києву і Дніпропетровській області. При цьому рейтинг Харківської області порівняно з 2013 роком підвищився на один пункт.

У 2015 р. роздрібний товарооборот торговельної мережі Харківської області склав 36,8 млн. грн., у його структурі переважала торгівля непродовольчими товарами (53,6 %). За досліджуваний період загальний обсяг роздрібного товарообороту торговельної мережі Харківської області збільшився майже в два рази – з 12311,8 млн. грн. у 2007 р. до 36807,4 млн. грн. у 2015 р. Проте в динаміці кількості магазинів всіх видів діяльності за досліджуваний період спостерігається тенденція їх зменшення з 2395 магазинів у 2007 р. до 2350 – в 2015 р. За досліджуваний період спостерігається збільшення кількості закладів громадського харчування з 4116 одиниць у 2007 р. до 4523 одиниць у 2015 р., що пояснюється зростанням попиту серед населення та активністю в даній сфері малого та середнього бізнесу.

Система торговельного обслуговування населення Харківської області характеризується значною територіальною диференціацією (рис. 1), що зумовлено нерівномірним соціально-економічним розвитком міст і районів, особливостями розселення населення тощо. Найвищі показники роздрібного товарообороту торговельної мережі в 2015 р. спостерігалися в містах Харків, Лозова, Ізюм, Первомайський, Чугуїв та Красноградському районі, які характеризуються високими показниками соціально-економічного розвитку, значною чисельністю та концентрацією населення, вигідним транспортно-географічним положенням, зосередженням значної кількості закладів роздрібної торгівлі. Найменші обсяги роздрібного товарообороту характерні для Великобурлуцького, Куп'янського, Сахновщинського, Кегичівського, Чугуївського, Печенізького, Золочівського, Ізюмського, Борівського, Лозівського та Первомайського районів, які характеризуються переважанням сільського населення, менш вигідним транспортно-географічним положенням у порівнянні з іншими районами та концентрацією більшості закладів роздрібної торгівлі в районних центрах (особливо якщо вони є містами обласного підпорядкування), а не в самому районі.

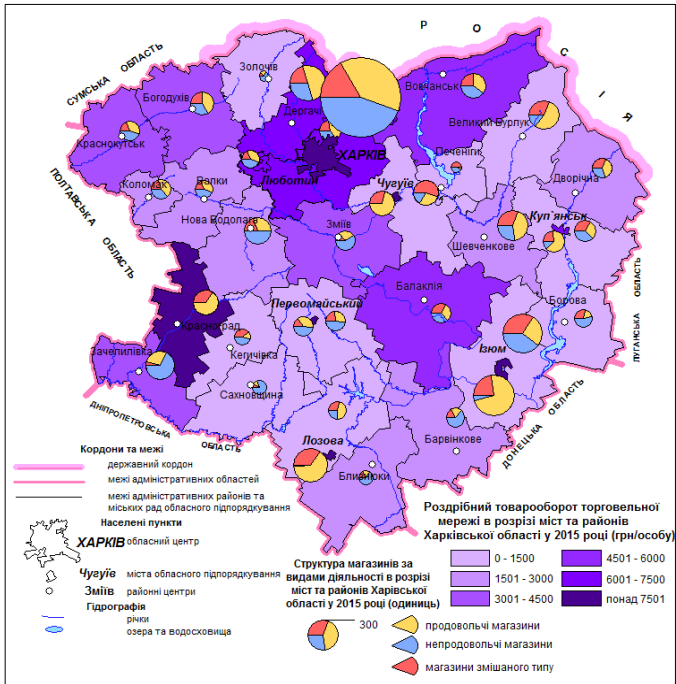

Рис. 1. Роздрібний товарооборот
торговельної мережі та мережа магазинів
роздрібно́ї торгівлі в розрізі міст та районів
Харківської області в 2015 р.

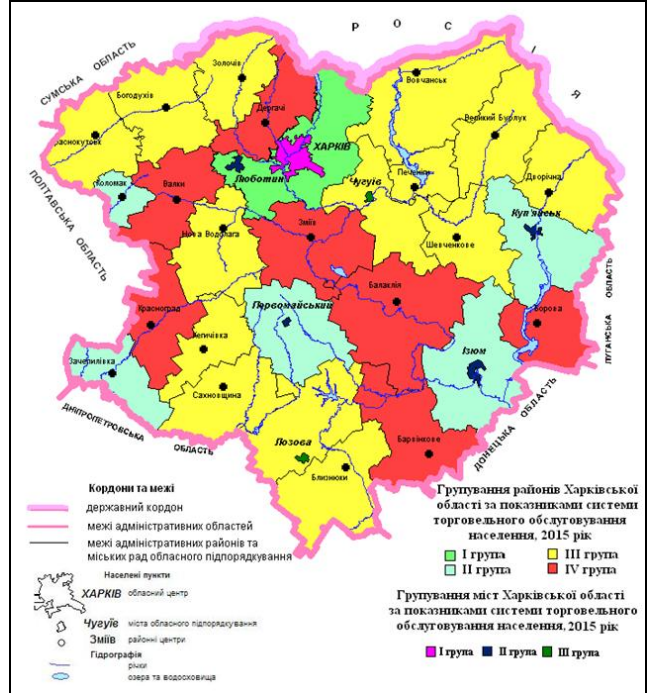

Рис. 2. Групування міст та районів Харківської області за показниками системи торговельного обслуговування населення за результатами кластерного аналізу, 2015 р.

За кількістю закладів громадського харчування найкращі показники в регіоні мають місто Харків (1987 закладів), Харківський (157 закладів), Дергачівський (115 закладів) та Балаклійський (100 закладів) райони, що пов'язано з наявністю попиту на відповідні заклади, розвитком соціальної інфраструктури, туристсько-рекреаційним потенціалом, купівельною спроможністю населення та транспортною доступністю. В структурі закладів громадського харчування міста Харкова переважають заклади з порівняно низьким ціновим сегментом. У 824-х населених пунктах Харківської області із чисельністю населення менше 100 осіб заклади роздрібної торгівлі та громадського харчування взагалі відсутні.

На формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону впливає низка факторів, серед яких: нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, розселенські (екістичні), соціально-економічні, екологічні, транспортні, історико-географічні, природно-географічні, політичні. Багато з них мають безпосередній вплив на систему торговельного обслуговування населення, інші – чинять опосередкований вплив через соціальні та демографічні фактори. За результатами факторного аналізу вихідних даних за 2015 рік ідентифіковано такі гіпотетичні фактори: соціально-економічний, аграрно-розселенський, житлово-торговельний, соціально-демографічний, екологічний. Порівняння з результатами факторного аналізу за 2013 рік показало, що кількість факторів не змінилася, (але дещо змінився їх зміст), несуттєво змінилася сила впливу факторів. Дослідження просторової диференціації дій визначених факторів приводить до висновку, що вона суттєва, але при цьому створення впорядкованих просторових структур не спостерігається.

Третій розділ *«Суспільно-географічні особливості розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області та шляхи їх вдосконалення»* присвячено висвітленню результатів суспільно-географічного аналізу розвитку та функціонування регіональної системи торговельного обслуговування населення: групування міст та районів за результатами кластерного аналізу, просторово-часового аналізу міст та районів за показниками системного розвитку, оцінки динаміки розвитку торговельної системи за результатами компонентного аналізу, дослідження територіальних особливостей торговельної системи методом ІФВ-моделювання, формулювання проблем розвитку та функціонування регіональної системи торговельного обслуговування населення та обґрунтування шляхів їх вирішення.

Для з'ясування подібності та відмінностей міських та районних соціогеосистем за особливостями розвитку та функціонування системи торговельного обслуговування населення Харківської області за кожний рік періоду дослідження застосовувався кластерний аналіз (дистанційний коефіцієнт – евклідова відстань, групування здійснювалось методом Варда). Встановлено, що групування міст обласного підпорядкування Харківської області за весь досліджуваний період не зазнало суттєвих змін, за кожний рік чітко виділяються три групи міст: а) місто Харків; б) міста Люботин, Куп'янськ, Первомайський та Ізюм; в) міста Чугуїв та Лозова. Склад груп добре корелює з рівнем соціально-економічного розвитку міст (рис. 2). Групування районів теж підтверджує цю тенденцію, але динаміка їхнього розвитку більш складна. Стабільно протягом всього досліджуваного періоду одна група утворюється Харківським районом, який має найбільшу чисельність населення, добре розвинену соціальну інфраструктуру і відрізняється найвищим рівнем урбанізації (67%). Далі виділяється 4 групи районів з відносно стабільним складом.

Динаміка розвитку торговельного обслуговування у містах та районах досліджувалась за системними показниками розвитку – площею багатокутника проекції багатовимірного простору на площину, сумою індексів, значенням інформаційної ентропії та коефіцієнтом прогресу.

За площею багатокутника суттєво виділяється місто Харків, що зумовлено великою чисельністю населення міста, концентрацією основного соціально-економічного потенціалу регіону, найбільшою кількістю торговельних об'єктів області, які мають широку спеціалізацію та великий асортимент товарів. Всі інші міста мають значимо нижчі показники розвитку. Серед районів переважає Харківський район. Аналогічні результати з незначними відхиленнями отримані і за аналізом суми індексів (рис. 4).

За показником інформаційної ентропії (відносної оцінки еволюційного потенціалу суспільно-географічних об'єктів) виділяються міста Харків, Лозова, Чугуїв. Для інших міст регіону не встановлена стійка тенденція динаміки інформаційної ентропії. Серед районів найвищі значення цього показнику мали Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони, для яких характерний високий рівень соціально-економічного розвитку, урбанізації, розвитку соціальної інфраструктури, мережі торговельних закладів тощо. Інші райони мають змінні тенденції розвитку еволюційного потенціалу.

За показником коефіцієнту прогресу, який є оцінкою ефективності розвитку системи торговельного обслуговування міст та районів регіону, серед міст виділяються три групи

(аналогічно результатам кластер-аналізу). Серед районів чітко виділяється Харківський район, який прогресував протягом всього тестового періоду, дещо гіршою динамікою характеризуються Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони.

Для прикладу у роботі наводяться результати детального (аж до рівня первинних громад) аналізу за системними показниками розвитку діяльності системи торговельного обслуговування населення трьох районів Харківської області – Зачепилівського, Дворічанського та Богодухівського.

Для оцінки динаміки розвитку системи торговельного обслуговування населення виконано компонентний аналіз вихідного вектору розвитку. В результаті ранжирування досліджуваних параметрів за сумою кодів їх часової похідної протягом тестового періоду для кожного міста та району отримані таблиці, в яких обґрунтовано виділення сукупності параметрів, які відображають: а) неперервний розвиток; б) часткову мінливість позитивної динаміки; в) відсутність динаміки; г) часткову мінливість негативної динаміки; д) неперервну деградацію процесу розвитку. В залежності від цього рекомендуються різні групи заходів – від перегляду програми розвитку (для параметрів останньої групи) до знаходження резервів і підвищення ефективності соціального управління.

Узагальнений графік динаміки суми кодів часових похідних показників системи торговельного обслуговування в містах та районах Харківської області за тестовий період наведено на рис. 3. Як видно з графіку, динаміка розвитку системи торговельного обслуговування сільського та міського населення Харківської області у цілому подібна, але суми кодів часових похідних показників районів синхронно нижчі порівняно з показниками міст за виключенням періоду 2010-2011 роки, коли спостерігається загальний максимум розвитку. Графік чітко відображає наявність кількох характерних фаз розвитку системи торгівлі. Періоди 2007-2008 та 2008-2009 роки характеризуються спадом торговельної діяльності, що пояснюється впливом світової фінансово-економічної кризи. Наступні два річні періоди 2009-2010 та 2010-2011 роки є періодами виходу з-під впливу світової кризи і прогресивного розвитку системи торгівлі. Починаючи з 2011 року, суми кодів часових похідних показників системи торгівлі в містах і сільській місцевості синхронно зменшуються внаслідок наростаючих кризових явищ у соціально-економічній та політичній сферах діяльності суспільства.

Просторові особливості розвитку систем торговельного обслуговування населення досліджувались методом ІФВ-моделювання із зміною базового радіусу впливу від 10 до 50 км. Аналізувалися три групи ІФВ-поверхонь: а) людності (кількості населення); б) кількості закладів торгівлі; в) кількості закладів ресторанного господарства. За еталон (базис порівняння) прийнята ІФВ-поверхня людності, яка опосередковано відображає попит на торговельне обслуговування. Після розрахунку локальних ІФВ-поверхонь будувалися поверхні різниці між ними та еталонною ІФВ-поверхнею людності. При повній відповідності попиту і пропозиції вказана різниця близька до 0, при переважанні попиту вона від'ємна, а при переважанні пропозиції – додатна. Картосхеми з отриманими поверхнями різниці наведено на рис. 5, 6, з яких видно, що в торговельній мережі пропозиція перевищує попит, а в мережі закладів ресторанного господарства навпаки – попит перевищує пропозицію. Однак, це не є підставою для розширення мережі громадського харчування, бо традиційно більшість мешканців міста і все сільське населення віддає перевагу домашній кухні.

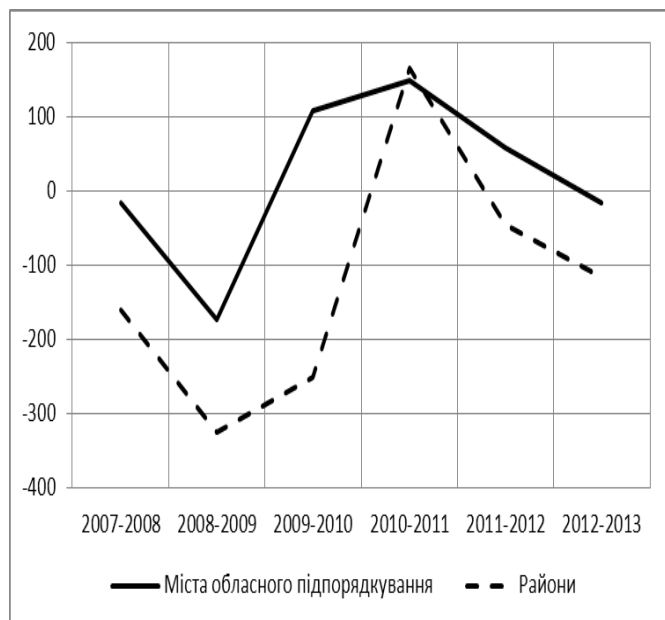

Рис. 3. Динаміка суми кодів часових похідних показників системи торговельного обслуговування в містах та районах Харківської області за тестовий період

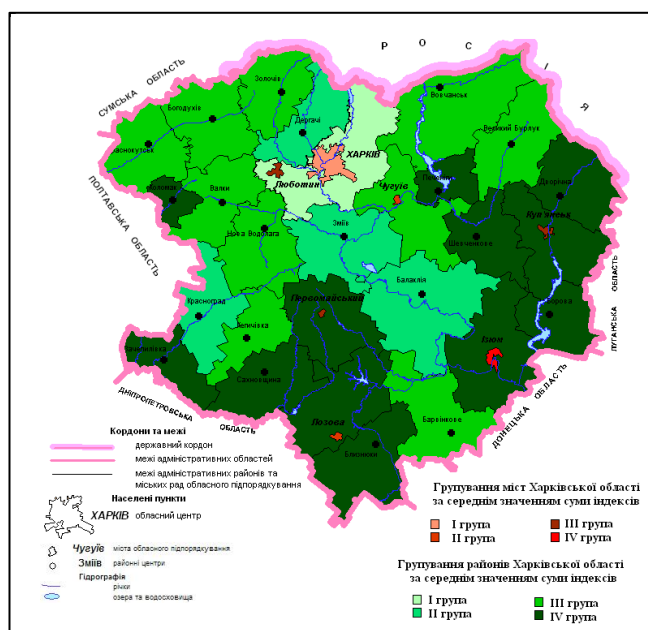

Рис. 4. Групування міст та районів Харківської області за середнім значенням суми індексів за тестовий період

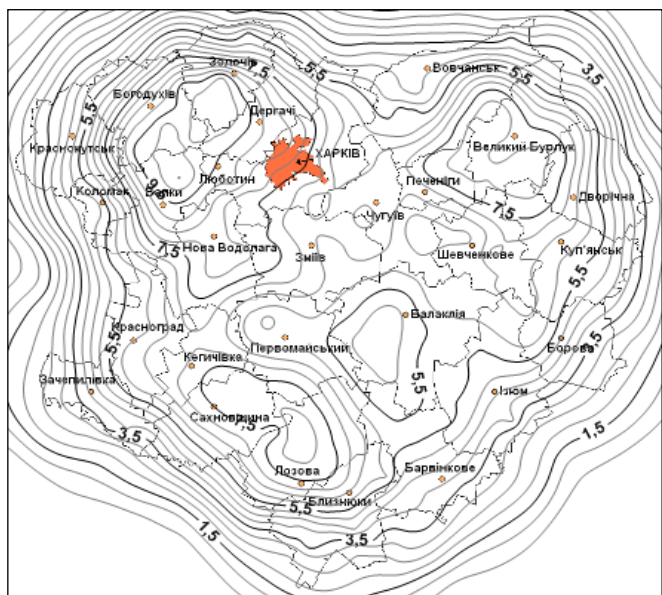

Рис. 5. Просторова модель різниці ІФВ закладів торгівлі та населеності з базовим радіусом $R=10$ км

Рис. 6. Просторова модель різниці ІФВ закладів ресторанного господарства та населеності з базовим радіусом $R=10$ км

Виконані дослідження дали можливість побудувати класифікацію моніторингових параметрів (компонентів вихідного вектору розвитку) на основі двох критеріїв. Перший з них оснований на визначенні переважаючої динаміки параметру за всіма об'єктами. Другий – на визначенні динаміки параметру шляхом знаходження суми часових похідних. В результаті виділено п'ять груп параметрів, для кожної з яких обґрунтовано рекомендації з вдосконалення системи торговельного обслуговування населення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Дослідження окремих аспектів системи торговельного обслуговування населення лежить в об'єктно-предметному полі суспільної географії, зокрема окремих її галузей: географії сфери послуг, географії обслуговування, географії сервісної діяльності, географії сфери обслуговування і споживання, географії споживання, географії інфраструктури, географії торгівлі, географії побуту і торгівлі, комерційної та маркетингової географії. Система торговельного обслуговування населення вивчається різними науками, оперуючи поняттями «торгівля», «внутрішня торгівля», «роздрібна торгівля», «торговельне обслуговування населення», «споживчий комплекс», «регіональний споживчий ринок», «торговельна діяльність», «інфраструктура торгівлі та громадського харчування» та інші. В суспільно-географічних дослідженнях більше уваги приділяється просторовим аспектам торговельної діяльності.

2. У даному дослідженні акцентується увага на послугах населенню, тому використовується поняття «система торговельного обслуговування населення», яка розглядається як функціональна складова регіональної соціогеосистеми та представляє собою сукупність підприємств, організацій, об'єктів, видів діяльності роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, обслуговуючих підприємств, що взаємодіють між собою, здійснюють доведення продовольчих та непродовольчих товарів від виробника до кінцевого споживача, поєднують попит і пропозицію на товари, і задовольняють потреби кінцевого споживача (населення). Виконання системою торговельного обслуговування населення своїх функцій розглядається з позиції теорії соціоактогенезу, складовими якого є потреби, система цілей, виконавча система та отримання результату. З позицій системного та географічного підходів виділяють функціонально-компонентну, управлінську та територіальну структури системи торговельного обслуговування населення.

3. Обґрунтовано методику суспільно-географічного дослідження системи торговельного обслуговування населення регіону, яка включає 5 етапів (підготовчий, емпіричний, аналітичний, інтерпретаційний, підсумковий) та базується на географічному, системному, синергетичному, інформаційному та історичному підходах і системі філософських, загально- та конкретно-наукових методів. Серед останніх – кластерний і факторний аналіз, графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів, компонентний аналіз вектору розвитку, моделювання інтегральної функції впливу та деякі інші. Застосування новітніх методів суспільної географії значно розширює можливості встановлення просторово-часових особливостей системи торговельного обслуговування населення регіону. Інформаційна база дослідження системи торговельного обслуговування Харківської області включає 123 статистичних показника за період 2007-2015 рр. Тестовим для запропонованої методики обрано період 2007-2013 рр., а період 2014-2015 рр. аналізується за спрощеною методикою (тренд-аналіз та ІФВ-моделювання).

4. За розвитком системи торговельного обслуговування населення Харківська область займає одне з провідних місць в Україні. У 2013 р. регіон посідав 4-е місце як за рівнем розвитку роздрібною торгівлі (поступаючись місту Києву, Донецькій та Дніпропетровській областям), так і за рівнем розвитку ресторанного господарства

(поступаючись місту Києву, Донецькій та Львівській областям). Протягом 2013-2015 рр. рейтинг Харківщини за рівнем розвитку роздрібної торгівлі в Україні підвищився на одну позицію, що пояснюється як зростанням показників роздрібної торгівлі у зв'язку з міграцією переселенців з тимчасово окупованих територій, так і втратою передових позицій Донецької області.

5. Серед структурно-часових особливостей системи торговельного обслуговування населення Харківської області можна відзначити позитивну динаміку кількості об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства протягом 2007-2015 рр., негативну динаміку зайнятості населення в галузі та надходження капітальних інвестицій в оптову та роздрібну торгівлю. Система торговельного обслуговування населення Харківської області характеризується значною територіальною диференціацією, що обумовлено різними природно-географічними та соціально-економічними факторами. Територіальні особливості системи торговельного обслуговування населення регіону зумовлені системою розселення та демографічними особливостями, транспортно-географічним положенням, особливостями соціальної інфраструктури, рівнем купівельної спроможності населення тощо. Найвища забезпеченість населення закладами торговельного обслуговування спостерігається в обласному центрі, а також у Харківському, Дергачівському, Балаклійському, Красноградському, Вовчанському, Валківському та Зміївському районах. Найгірші показники характерні для Ізюмського, Сахновщинського, Зачепилівського, Борівського, Печенізького, Коломацького та Дворічанського районів.

6. На формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення регіону впливають нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, екістичні, соціально-економічні, транспортні, історико-географічні, природно-географічні та інші фактори. За результатами факторного аналізу встановлено, що найістотніший вплив на формування й розвиток системи торговельного обслуговування населення Харківської області в 2013 р. мали соціально-економічний, аграрно-розселенський, еколого-рекреаційний, житлово-фінансовий та соціально-демографічний фактори, а в 2015 р. – соціально-економічний, аграрно-розселенський, житлово-торговельний, соціально-демографічний та екологічний фактори. Тож, за наведений період кількість факторів не змінилася, проте змінились їх зміст та сила впливу (збільшилося значення соціально-економічного та соціально-демографічного факторів, зменшилося – аграрно-розселенського, екологічного та житлово-торговельного).

7. Просторово-часові особливості системи торговельного обслуговування населення Харківської області встановлено за пропонованою методикою. За площею багатокутника в регіоні зі значним відривом лідирують місто Харків і Харківський район, що підтверджує тезу про моноцентричний характер розвитку регіону. Серед районів області наближаються за цим показником до лідера Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Богодухівський райони. За сумою індексів розподіл міст і районів Харківщини має подібний характер, але зі змінною і неоднозначною динамікою. За величиною еволюційного потенціалу (інформаційної ентропії) лідерами є міста Харків, Лозова і Чугуїв, які мають розвинену і розгалужену торговельну інфраструктуру. Найвищі значення цього показника мають Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський, Балаклійський, Вовчанський райони, для яких характерний високий рівень

соціально-економічного розвитку, урбанізації, розвитку соціальної інфраструктури, мережі торговельних закладів тощо. Коефіцієнт прогресу має найвище значення та позитивну динаміку для міста Харкова. Серед районів до першої п'ятірки за цим показником належать Харківський, Красноградський, Дергачівський, Зміївський та Балаклійський райони.

8. За сумою кодів часової похідної параметрів торгівлі в районах майже всі роки тестового періоду відрізняються деградацією за виключенням 2010-2011 рр. Тому показники з від'ємною сумою кодів часової похідної протягом всього тестового періоду мають бути під контролем органів влади та громадськості для розробки заходів з усунення кризової ситуації. В розрізі районів додатні значення суми кодів мають лише п'ять районів – Дергачівський, Нововодолазький, Лозівський, Шевченківський та Чугуївський. Найвищі значення суми кодів мають міста Люботин, Чугуїв і Куп'янськ.

9. За результатами кластерного аналізу виділено три групи міст, серед яких першу групу складає місто Харків, та чотири групи районів, першу з яких формує Харківський район, система торговельного обслуговування якого значно відрізняється від інших. За допомогою ІФВ-моделювання встановлена концентрація найвищих значень ІФВ-параметрів поблизу обласного центру з різноманітними локальними аномаліями в різних районах. Для оцінки співвідношення (узгодження) поверхонь населеності, кількості торговельних закладів і ресторанного господарства було побудовано поверхні різниці значень ІФВ, що показало переважання пропозиції торгової мережі над попитом населення. Різниця ІФВ населеності і закладів ресторанного господарства має діаметрально протилежну тенденцію – спостерігається кількісний (але не фактичний) дефіцит закладів ресторанного господарства.

10. Для дослідження системи торговельного обслуговування населення на рівні первинних громад за період 2014-2015 рр. обрано три райони, які розташовані в різних частинах Харківської області – Зечепилівський, Дворічанський та Богодухівський. Аналіз системи торговельного обслуговування населення районів і низових громад дозволив виявити таку територіальну особливість: найвища забезпеченість закладами торгівлі та ресторанного господарства характерна для районних центрів та їх рад, а найнижча – для сільських рад, які з ними межують.

11. Визначено та обґрунтовано проблеми системи торговельного обслуговування населення Харківської області регіонального та локального характеру на основі результатів компонентного аналізу, ІФВ-моделювання і розрахунку системних показників розвитку. За двома критеріями (динаміка параметрів у розрізі міст та районів, середня динаміка параметрів в цілому по області) визначено п'ять груп параметрів, на основі яких виявлено головні проблеми. Розроблено рекомендації з удосконалення системи торговельного обслуговування населення Харківської області на основі результатів компонентного аналізу вихідного вектору розвитку кожного району та міста обласного підпорядкування з визначенням конкретних кількісних параметрів функціонування системи торговельного обслуговування населення.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Статті у наукових фахових виданнях України***

1. Немець К. До питання суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: Міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 13(2). – С. 97-101. – 0,55 д.а. (Особистий внесок автора – 0,28 д.а. – побудовано та охарактеризовано науково-метричну таблицю фахових видань з питань суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури в Україні).
2. Кобилін П. До питання визначення структури соціальної інфраструктури / П. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: Міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15(2). – С. 120-126. – 0,86 д.а.
3. Кобилін П. О. Підходи до визначення поняття «Соціальна інфраструктура» / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – № 1084. Вип. 39. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – С. 137-142. – 0,65 д.а.
4. Кобилін П.О. Просторово-часовий аналіз розвитку соціальної інфраструктури Харківської області із застосуванням кластерного аналізу / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) та ін.]. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 1 (69). – С. 151-159. – 0,46 д.а.
5. Кобылин П. Компонентный анализ при определении перспектив развития социальной инфраструктуры региона (на примере Харьковской области) / П. Кобылин // Часопис соціально-економічної географії: Міжрег. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17(2). – С. 195-201. – 0,75 д.а.
6. Кобилін П. О. Просторове групування об'єктів торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 43. – С. 119-124 – 0,6 д.а.
7. Кобилін П. О. До питання динаміки розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – Сер.: Географія. – 2016. – Вип. 28, № 1-2. – С. 209-216. – 0,7 д.а.
8. Кобилін П. О. Просторово-часовий аналіз торговельного обслуговування населення Харківської області за параметрами траєкторії руху соціогеосистем / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Сер. «Геологія-географія-екологія». – Вип. 44. – С. 88-97. – 0,9 д.а.
9. Кобилін П. О. Суспільно-географічне дослідження сфери торгівлі Харківської області за показниками системного розвитку / П. О. Кобилін // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 20(1). – С. 154-165. – 0,74 д.а.

10. Кобилін П. О. Аналіз просторової взаємодії торговельних об'єктів Харківської області / П. О. Кобилін // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – 2016. – Вип. 775-776: Географія. – С. 178-188. – 0,7 д.а.

11. Кобилін П. О. Проблеми та напрями удосконалення системи торговельного обслуговування Харківської області / П. О. Кобилін // Економічна та соціальна географія: наук. журнал. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. – Вип. 77. – С. 33-40. – 0,94 д.а.

12. Kobylin P. O. Factors of formation and development the system of population trading service in Kharkiv region / P. O. Kobylin // Часопис соціально-економічної географії: Міжрег. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 22(1). – С. 148-156. – 0,78 д.а.

13. Кобилін П. О. Функціонально-компонентна структура системи торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : зб. наук. праць.. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – Серія «Геологія-географія-екологія». – Вип. 46. – С. 92-100. – 0,87 д.а.

Публікації в іноземних виданнях та виданнях міжнародних наукометричних баз:

14. Немець К. Класифікація районних соціогеосистем Харківської області за показниками стану соціальної інфраструктури / К. Немець, П. Кобилін, Є. Телебенєва // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – No.1. (5) (January-June). – Volume II. – Toronto: «Toronto Press», 2014. – Р. 185-190. – 0,38 д.а. *(Особистий внесок автора – 0,13 д.а. – охарактеризовано територіальну диференціацію показників інформаційної, приведеної інформаційної ентропії)*

15. Кобылин П. А. Место Харьковской области в развитии социальной инфраструктуры Украины / П. А. Кобылин // Магілєўскі мерыдыян. – Магілєў : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – Том 14. – Вып. 1–2 (24–25). – С. 67-72. – 0,52 д.а.

16. Немець Л. М. Аналіз траєкторії розвитку соціальної інфраструктури Харківської області / Л. М. Немець, П. О. Кобилін, К. Ю. Сегіда // Науковий економічний журнал «Актуальні проблеми економіки». – К., 2014. – № 11 (161). – С. 409-418 (Scopus). – 0,55 д.а. *(Особистий внесок автора – 0,18 д.а. – побудовано схеми траєкторій розвитку соціальної інфраструктури).*

17. Kliuchko L. V. Territorial features of social infrastructure in Kharkiv region / L. V. Kliuchko, P. O. Kobylin, E. Y. Telebeneva, D. A. Shynkarenko // The Social Transforation of the Cities and Regions in the Post-comunist Countries. – Poznan, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2014. – Р. 79-92 – 0,67 д.а. *(Особистий внесок автора – 0,17 д.а. – охарактеризовано територіальні особливості розвитку торговельної сфери та ресторанного господарства).*

18. Niemets K. Theoretical and methodical features of the sociogeographical studies of the region's social infrastructure / K. Niemets, L. Niemets, P. Kobylin // Central European Regional Policy and Human Geography: University of Debrecen, Department of Social Geography and Regional Development Planning, 2014. – №1. – Р. 7-16 (Index Copernicus). – 0,96 д.а. *(Особистий внесок автора – 0,32 д.а. – здійснено аналіз попередніх суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури регіону).*

19. Kobylin P. O. The place of Kharkiv region in the restaurant business development of Ukraine / P. O. Kobylin // Academic and scientific challenges of diverse fields of knowledge in the 21st century / Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті : матеріали доповідей II Міжнар. студ. наук. конф., частина I Humanities: (Харків, 1 березня 2013 р.). – Х., 2013. – С. 36-40. – 0,27 д.а.

20. Кобилін П. О. Місце Харківської області в торговельному обслуговуванні населення України / П. О. Кобилін // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України (Київ, 3-5 жовтня 2013р.). – К.: Логос, 2013. – С. 87-91. – 0,28 д.а.

21. Немець К. А. До питання визначення терміну «Соціальна інфраструктура» / К. А. Немець, П. О. Кобилін. // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2013: стратегія оптимального розвитку» (7-8 листопада 2013 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 73-76. – 0,28 д.а. (Особистий внесок автора – 0,14 д.а. – розкрито два підходи до розуміння поняття «соціальна інфраструктура»).

22. Кобилін П. О. До питання управлінської структури соціальної інфраструктури регіону (на прикладі Харківської області) / П. О. Кобилін // Стратегія та механізми прискореного інноваційного розвитку економіки України на засадах соціально-екологічної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 29-30 жовтня 2014 р.) / ред. кол.: С.В. Коляденко [та ін.]. – Д.: НГУ, 2014. – С. 62-66. – 0,17 д.а.

23. Кобылин П. А. Территориальные особенности торгового обслуживания Харьковской области / П. О. Кобилін // Демографические риски XXI века : материалы междунар. студ. семинара с междунар. участием (Минск, 15 мая 2014 г.). – Минск: БГУ, 2014. – С. 22-24. – 0,14 д.а.

24. Кобылин П. А. Территориальная структура социальной инфраструктуры Харьковской области / П. О. Кобилін // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 6 листопада 2014 р.) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 225-228. – 0,18 д.а.

25. Кобилін П. О. До питання понятійно-термінологічного апарату суспільно-географічного дослідження торговельного обслуговування населення регіону / П. О. Кобилін // Регіон-2015: суспільно-географічні аспекти: матеріали Наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, та молодих науковців з міжнародною участю (Харків, 16–17 квітня 2015 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 44-47. – 0,26 д.а.

26. Кобилін П. О. До питання суспільно-географічних досліджень торговельного обслуговування населення / П. О. Кобилін // Регіон-2015: стратегія оптимального розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5-6 листопада 2015 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 97-100. – 0,26 д.а.

27. Кобилін П. О. Територіальні особливості торговельного обслуговування населення районного рівня (на прикладі Борівського району Харківської області) / П. О.

Кобилін // Географічна освіта і наука Черкащини: ретроспектива, сучасні проблеми і перспективи розвитку: зб. матеріалів Регіональної наук.-практ. конф. (Умань, 8 жовтня 2015 р.) / відп. ред. О. В. Браславська. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. – С. 49-52. – 0,14 д.а.

28. Кобилін П. О. До питання аналізу просторових особливостей розвитку торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах: матеріали Всеукраїнської наук. конф. Частина II. (Дніпропетровськ, 29-30 квітня 2016 р.) / Наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. – С. 172-174. – 0,18 д.а.

29. Кобилін П. О. До питання компонентної структури торговельного обслуговування населення Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2016: суспільно-географічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 14–15 квітня 2016 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 12-15. – 0,2 д.а.

30. Немець К. А. До питання розвитку системи торговельного обслуговування населення сільського адміністративного району (на прикладі Первомайського району Харківської області) / К. А. Немець, Л. В. Ключко, П. О. Кобилін, В. М. Татаренков // Регіон – 2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10-11 листопада 2016 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 276-279 – 0,24 д.а. (*Особистий внесок автора – 0,06 д.а. – виконано компонентний аналіз Первомайського району*).

31. Кобилін П. О. Просторовий аналіз розвитку закладів ресторанного господарства Харківської області / П. О. Кобилін // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 20–21 квітня 2017 р.) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 95-98. – 0,14 д.а.

32. Кобылин П. А. Методические основы общественно-географического исследования системы торгового обслуживания населения региона [Электронный ресурс] / П. А. Кобылин // Географические аспекты устойчивого развития регионов : материалы II междунар. науч.-практ. конф. (Гомель, 23–24 марта 2017 г.). – Электрон. текст дан. (объем 76,3 Mb). – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2017. – С. 635-640. – 0,48 д.а.

АНОТАЦІЯ

Кобилін П. О. Територіальні особливості сфери торговельного обслуговування населення Харківської області. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2017.

В дисертації обґрунтовується авторська методика суспільно-географічного дослідження регіональної системи торговельного обслуговування населення. Показано, що ця система є функціональною підсистемою регіональної соціогеосистеми, має великий вплив на рівень життя населення і належить до предметно-об'єктної області суспільної географії. Тестовий період складає 7 років (2007 – 2013 рр.). Інформаційна база дослідження вміщує 123 статистичних показника стану та функціонування системи торговельного обслуговування. Методологічною основою дослідження є географічний,

системний, синергетичний, інформаційний та історичний підходи, а також комплекс філософських, загальнонаукових, конкретнонаукових та спеціальних методів. Вперше для дослідження цієї галузі застосовувались новітні методи – графоаналітичний метод багатовимірної класифікації, компонентний аналіз вектору розвитку, ІФВ-моделювання.

Харківська область займає провідні позиції в Україні за рівнем торговельного обслуговування населення. Галузь характеризується значною територіальною диференціацією, що зумовлено нерівномірним соціально-економічним розвитком міст і районів та низкою факторів, серед яких: нормативно-правові, організаційно-управлінські, соціально-демографічні, розселенські (екістичні), соціально-економічні, екологічні, транспортні, історико-географічні, природно-географічні, політичні. За результатами кластерного аналізу, аналізу показників системного розвитку, компонентного аналізу серед міст лідирує місто Харків, а з районів – Харківський район, які мають найбільшу кількість населення і добре розвинену соціальну інфраструктуру. За результатами ІФВ-моделювання встановлено, що у торговій діяльності пропозиція перевищує попит, а в територіальному розподілі діяльності закладів ресторанного господарства попит перевищує пропозицію.

Виконані дослідження дали можливість побудувати класифікацію моніторингових параметрів (компонентів вихідного вектору розвитку) на основі двох критеріїв. Перший з них оснований на визначенні переважаючої динаміки параметру за всіма об'єктами. Другий – на визначенні динаміки параметру шляхом знаходження суми кодів часових похідних. В результаті виділено п'ять груп параметрів, для кожної з яких обґрунтовано рекомендації з вдосконалення системи торговельного обслуговування населення.

Ключові слова: регіональна соціогеосистема, сфера торговельного обслуговування, заклади торгівлі, заклади ресторанного господарства, територіальний розподіл, групування, класифікація, ІФВ-моделі, динаміка розвитку, аналіз вектору розвитку, ефективність функціонування, оптимізація, рекомендації з удосконалення.

АННОТАЦИЯ

Кобылин П. А. Территориальные особенности сферы торгового обслуживания населения Харьковской области. – Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. Харьков, 2017.

В диссертации обосновывается авторская методика общественно-географического исследования региональной системы торгового обслуживания населения. Показано, что эта система является функциональной подсистемой региональной соціогеосистемы, имеет большое влияние на уровень жизни населения и принадлежит предметно-объектной области общественной географии. Тестовый период составляет 7 лет (2007-2013 годы). Информационная база исследования вмещает 123 статистических показателя состояния и функционирования системы торгового обслуживания. Методологической основой исследования являются географический, системный, синергетический, информационный и исторический подходы, а также комплекс философских, общенаучных, конкретно-научных и специальных методов. Впервые в исследовании этой отрасли использованы новейшие методы – графоаналитический метод многомерной классификации, компонентный анализ вектора развития, ИФВ-моделирование.

Харьковская область занимает ведущие позиции в Украине по уровню торгового обслуживания населения. Отрасль характеризуется значительной территориальной дифференциацией, что обусловлено неравномерным социально-экономическим развитием городов и районов и рядом факторов, среди которых: нормативно-правовые, организационно-управленческие, социально-демографические, расселенческие (экистические), социально-экономические, экологические, транспортные, историко-географические, природно-географические, политические. По результатам кластерного анализа, анализа показателей системного развития, компонентного анализа среди городов лидирует город Харьков, а из районов – Харьковский район, которые имеют наибольшее население и хорошо развитую социальную инфраструктуру. По результатам ИФВ-моделирования установлено, что в торговой деятельности предложение превышает спрос, а в территориальном распределении деятельности заведений ресторанного хозяйства спрос превышает предложение.

Выполненные исследования дали возможность построить классификацию мониторинговых параметров (компонентов выходного вектора развития) на основе двух критериев. Первый из них основан на определении преобладающей динамики параметра по всем объектам. Второй – на определении динамики параметра путем нахождения суммы кодов временных производных. В результате выделено пять групп параметров, для каждой из которых обоснованы рекомендации по усовершенствованию системы торгового обслуживания населения.

Ключевые слова: региональная социogeосистема, сфера торгового обслуживания, заведения торговли, заведения ресторанного хозяйства, территориальное распределение, группирование, классификация, ИФВ-модели, динамика развития, анализ вектора развития, эффективность функционирования, оптимизация, рекомендации по усовершенствованию.

SUMMARY

Kobylin P. O. Territorial features of the system of the population trading service in Kharkiv region. – Qualification work on rights of the manuscript.

The thesis for the degree of candidate of geographical sciences, specialty 11.00.02 – human geography. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2017.

The thesis justifies new method of human-geographical study of a regional system of the population trading service. It was shown that it is a functional subsystem of the regional social and geographical system, has great impact on living standards and belongs to the subject-object field of human geography. The tested period covers 7 years (2007 - 2013). Informational base of the study contains 123 statistical indicators characterizing status and functioning the system of population trading service. The methodological basis of the study is geographical, systemic, synergistic, informational and historical approaches, as well as complex of philosophical, general scientific, certain scientific and special methods. New methods were used firstly for the research of this branch – graphic-analytical method of multivariate classification analysis, component analysis of the vector development, IIF-modeling.

Kharkiv region takes leading position in Ukraine by the level of population trading service. The sector is characterized by considerable territorial differentiation due to uneven socio-economic development of cities and districts and a number of factors, including: legal,

organizational and managerial, socio-demographical, resettlement (ecistic), socio-economic, environmental, transportation, historical, geographical, natural geographic, political ones. Based on results of cluster analysis, analysis indicators of system development, component analysis the city of Kharkiv leads among cities, and among districts – Kharkiv district, which have the largest population and well-developed social infrastructure. It was found based on results of IIF-modeling that supply exceeds demand in the trading activity, but demand exceeds supply in the territorial distribution activities of restaurant industry institutions.

Executed research enabled constructing classification of monitoring parameters (components of the original vector development) based on two criteria. The first one is based on determining the prevailing dynamics of the parameter for all objects. The second – determining the dynamics of the parameter by finding the sum of time derivatives codes. As a result five groups parameters have been highlighted, for each of them were justified recommendations for improvement the system of the population trading service.

Keywords: regional social and geographical system, system of the population trading service, trade institutions, restaurant industry institutions, grouping, classification, IIF-models, dynamic development, analysis of vector development, functioning efficiency, optimization, recommendations for improvement.

Підписано до друку 27.07.2017 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Друк ризографічний.
Умов.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Замов. № 0727/3-17.

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні ФОП В. В. Петров
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 78-17-137.
e-mail:bookfabrik@mail.ua